

## MAK'UNKUMANTA PAPA MUJUTA URQHUYTA YACHANAPAQ

Chaqa llank'aq runakunaqa may chhika laya nativa mujuta apaykachanku. Musuq investigaciones nin, chay may chhika nativa muju apaykashankuwan, pacha ujinayasqanmanta, unquykunamanta, khurusmanta ima jark'akuchkanku, chayllawan muchuchkanku pacha ujinayasqanmanta.

Rikuchkanchik, kay qhipaman nativa muju apaykachay pisiyapuchkan. Aswantataq certificada papa puquchinallaña

**Papa mujuq kallpanta sinchichanapaq, unquykunamanta ima jark'anapaq.**

miraykuchkan, kayri quimicosta rantinallatapuní munan, chaywanqa jallp'ata t'aqrayachipuchkanchik.

Chayta qhawaspá comunidades t'ukurispa nimunku, nativa mujusinchikta kallpachana, mirachina, ajinallapi pacha ujinayasqanta muchusun, imaynamanta? Mak'unkumanta mujuta urqhuspa mirachina, chayqa aswan kallpayuq. Kay ruwaytaqa kuraq tatasinchik ruwaq kanku. Nuqayku Chillavi (Ayopaya) comunidadmanta qankunapaq churarimuyku.

### ATISUNMANCHU MAK'UNKUMANTA PAPA MUJUTA URQHUYTA? ATINCHIK... ñawirina.

#### 1 Mak'unkuta imaynata pallana

Mak'unkuta pallanapaqqa, qhawarinaraq tiyan, mayqintaq sumaq yura kachkan, aswan jatun, ni ima unquyniyuk, mayqin yurataq aswan achka papa puqunqa, mayqintaq sumaqta t'ikanqa, mayqintaq chirita awantanqa, mayqinmantaq unquy mana yaykuchkanchu. Kay mak'unku ukhupitaq papa muju waqaychakuchkan. Chayraykutaq papa tarpusqata p'utumusqanmantapacha sumaqta qhawarina. Mak'unkuta pallanapaqqa, qhawarikunallataq q'illituña kananta, as t'uqra, yuraqyarisqa, chaykuna pallana.

Papa t'ikataq **MAK'UNKUMAN** tukun.



Papa tarpuypiqa, yuran wiñan **PAPA T'IKAN...**



#### 2 Mak'unkuta pallaytawan, imata ruwana

Mak'unkuta pallaytawanqa uk bañadorman tantana, chaypitaq uk semanata, iskay semanata jina puqunan tiyan.

Chaymantaraq t'aqanchis mujutaqa, ajina puqusqaqa llanp'itu kanan tiyan, as k'arku q'apayniyuqtaq, aqha jina.



#### 4 Qaranta mujitumanta t'aqana

Chaymanta yakuwan mayllaña t'aqanapaq mujuta qaranmanta.



Coladeraman jich'ana, q'umir llullu mak'unkuspa coladerallapi qhipachina.

Coladeraman achka yakuwan kinuwata jina mayllana.

#### 3 Mak'unkuta ch'uñuta jina q'allpina

Bañadorpi puqusqa, k'arku mak'unta q'allpina t'uqyaranankama.



Chaymantaqa qhaqurpana, mujitu qaranmanta t'aqakunankama.

#### 5 Qaran ukpi, mujun waqpi

Coladerapiqa mak'unkuq q'upallan qhipakunan tiyan.



Bañisforpitaq mak'unkuq mujullanqhipanan tiyan.



**ÑAWPA TATASNINCHIKQA WARANQA MAY CHHIKA LAYA PAPA MUJUTA SAQIWARQANCHIK. YACHASQAMAN BOLIVIA SUYUPI UK 1.700 LAYA PAPA UNAY KAPUWARQANCHIK.**

6

**Chaymanta kinuwata jina qhaquna**

Mujullataña sumaqta mayllana imaynatachá kinuwata qhaqunchik kikinta makiwan qhaquna chay llawsan llusqinankama. Watiq mayllana, watiq qhaquna, ajinata llimphitu kanankama mayllanallapuni.



7

**Qhaquytawan kinuwata jina aytina**

Achkha yakuwan kinuwata jina mayllana, chaypiqa ch'usu mujuqa tuytumunqa, sumaq mujutaq qhipakunqa, ch'usu mujutaqa yakuwan khuchka jich'apuna, chay puqusqa mujullata qhipachina.



8

**Mujitutaqa ch'akichina**

Mujitu sumaq llinphituña kaptin, uk algodón trapituman churaytawan ch'irwana, ch'aki kanankama. Chaymanta kay mak'unku mujutaqa iskay semanata jina llanthullapi ch'akichina, sumaqta qhawaspá mana ni juk'ucha, ni wallpas, ni quwi mikhukapunankupaq.



9

**Imaynata mak'unku mujuta jallch'ana?**

Atinchik jallch'ayta vidrio, plástico, t'uru p'uñituspi, papel laqhipi. Sumaq mat'ita tapaykuna chaylla.



Mak'unku mujitutaqa laqhitapi, ch'aki chiqapi uk tawa, phichqa killata jina jallch'ana. Atikun uk phichqa, suqta watata jallch'akuyta. Juk'uchamanta, juq'umanta ima qhawanapuni.



**Ni jayk'aq mak'unku mujutaqa naylon bolsapi jallach'anachu, atinaman q'itayayta.**

**Ama qunqaychikchu MAK'UNKUTA PALLANAPAQ, KAYTA YACHARINA**

Kay mak'unikumanta muju urqhuywanqa, tukuy laya papa kapuwarqanchik chayta tarikapusun. Chaypaqtaq sumachaq, puqusqa mak'unkusta chikllana. Mak'unkuta pallanapaqqa qhawarina sumaq yura kananta.



Chaypaqri, sumaq papa yurasta t'aqanaña, imitawanpis sut'inchana, atinchik sumachaq



yurasta puka q'aytuwan wataykuspa t'aqanaña. Mak'unku pallana tiempo chayamuptin, chaytakunata pallarquna.

**"Abono químico jallp'asta ancha t'aqrayachichkan"**

"Cándido pastor: "Ñawpa papas manaña productota qunñachu, jallp'a ancha saqsasqaña abonowan químicowan, abono químicoga mejoran jallp'ata puqunankamalla, chaymanta jallp'asta t'aqrayachichkan, mana wanu jinachu jall'pasta mejoran, mana allinchu kay abono".

**"Jallp'ata kallpachanapaq kayta ruwana"**

"Jallp'ata kallpachanapaq, q'umir q'upata tantaspá abonota ruwanchik, chayta jallp'aman kutiykuchipuna, chaywan iskay watata awantan, wanumanta niy aswan pisipuni, oveja wanu, waka wanuwán chhapusqa aswan sumaq, sumaqta puquchin, nuqa ajinata ruwani, ni trigoman, ni saraman abonota churayta yachanichu, wanuta jallp'aman qhallirpani, chayta llank'arpani".



**"Mak'unikumanta watiq tukuy laya mujuta tarikapun"**

"Kay camposta qhawarini, tukuy ima llakiy, kunitan uk, iskay laya papallata tarpuchkayku. Tarpuna jallp'a t'aqralla, venenasqa jina, manaña q'aylankus, khuritus, p'isqkuna kanchu. Manaña kanchu ñawpata jina achka laya papa. Papapis manaña ñawpata jina misk'ichu, as jayaraw.

Nuqanchik watan watan tarpullanchik, mujuta sayk'uchinchik ni samachinchikchu, nitaq kallapachanchikchu.

Yachayninchikwan atisunman papa mujuta kallpachayta, mana unqunanapaq, mak'unkuwantaq tukuy laya papasninchikta watiq tarikapusun".

